

MAAJUMALA POIG MITTE AINULT LUTSI EESTLASTELE

Oskar Kallas. Maajumala poig. Koostaja: Hando Runnel. (Eesti mõttelugu 123.) Tartu: Ilmamaa, 2015. 312 lk.

„Eesti mõtteloo” 123. raamatuna ilmunud „Maajumala poig” on Oskar Kallase (1868–1946) mõttelugu vaid talle omaste hargnemiste ja peatustega, kirjeldatuna ka Kallase kaasteeliste pilgu läbi. Tänu oma mitmekihilisusele on see raamat kokkuvõtte olnust ja tehtust, aga samas ka meeldetuletus tänapäevale, et „üks ajastu on oma elult samaväärne teisega, kuigi vormilt erinev, ning iga rahvapõlv täidab temale osaks langeva ülesande ja kannab vastutust eelmiste ning tulevaste põlvete ees” (lk 306).

Austava nimetuse *maajumala poig* andsid Oskar Kallasele Lutsi eestlased (maarahvas), kelle elu ja mälestusi ta 1893. aastal Vitebski kubermangu otsima ja uurima tõttas. Esimesel kokkupuutel oli Kallas Lutsi maarahvale kahtlane kuju: koolerakülvaja või vähemalt hobusevaras. Maajumala pojaks ehk Lutsi maarahva silmis ja arusaamas väga kõrgeks isikuks, Vene tsaari pojaks, sai ta alles pärast seda, kui tal oli õnnestunud võõra suhtes esialgu umbusklik ja tõrjuv maarahvas endaga lepitada.

Raamatus on mitu vägagi eriilmelist osa. Hando Runnelilt, väljaande koostajalt, on lühike sissejuhatus, milles ta

rõhutab, et kogumikku koondatuga tahab ta eelkõige visandada Oskar Kallase „kui ühiskonnategelase kuju tema nooremas põlves oma ajakaaslaste ja nende ideoloogiate keskel” (lk 9). Sissejuhatusele järgnevad artiklid, mis on olulised Oskar Kallase mõistmiseks. Esimene neist on Jaan Tõnissoni sulest, ilmunud aastal 1938 ajalehes Postimees ja pühendatud Oskar Kallase 70. sünnipäevale. Teine pärineb aga Oskar Kallaselt endalt ja kannab pealkirja „Mälestisi Eesti arhiivinduse alalt”.

Oskar Kallas ja Jaan Tõnisson olid aate- ja teekaaslased, aga ka sõbrad. Neid ei ühendanud mitte ainult Eesti Üliõpilaste Selts, Eesti Rahvameelne Eduerakond ja ajaleht Postimees, vaid ka sõprus, mis nooremas eas ja vallalistena tähendas teineteise valikute ja otsuste toetamist ning pereinimestena ka perekondlikku suhtlemist.

Nende kahe lähem tutvus algas üliõpilaspõlves ja päädis sellega, et nad olid valmis juba aastal 1893 isikliku laenu abil ostma ja välja andma ajalehte, et edendada Eesti elu. 1896. aastal said neist koos Karl Koppeliga ka ajalehe Postimees omanikud. Kuigi Oskar Kallas loobus omanikustaatusest, jäi ta Postimehega seotuks veel aastakümneteks. Kõik need aastad, mil Kallas elas ja töötas Tartus (1903–1918), oli ta ametis Postimehe juures. Ta pidas seal mitmeid

ameteid, arhivaarist ajalehe esimese spordireporterini, kellena ta kajastas koguni 1912. aasta Stockholmi olümpiamänge. Kallas oli ka üks neist vähestest, kes 1907. aastal julgesid oma isikliku rahaga riskida, et asutada Tartu Eesti Kirjastusühisus Postimees. Tema side Postimehega lõppes alles siis, kui 1935. aasta juulis sisekaitseüleva otsusega sisse viidud Sekvestri Valitsus kõik vanad aktsionärid kirjastusühisusest lahkuma sundis. Aino Kallas, andekas soome–eesti kirjanik ja Oskar Kallase võluv abikaasa, kasutas pere esimestel Tartu-aastatel sageli Jaan Tõnissoni poissmehekodu Tööstuse tänaval, et seal rahus ja vaikuses loominguale pühenduda.¹ Tõnissoni ja Kallase isiklike suhete üleslugemine pole aga selle kirjutise teema. Igatahes oli Jaan Tõnisson isik, kes sai ja võis endale lubada nii suure üldistusastmega artiklit oma aatekaaslaste ja sõbra juubelitähtpäeval, et see on pädev ka tänasel päeval.

Oskar Kallase mälestused kokkupuudetest kirjaliku kultuuripärandiga annavad diskreetse, kuid iseloomustava viite tema lapsepõlvkodule Saaremaal Kaarma köstrimajas. On meelevaldne, kuid ikkagi kaunis arvata, et isa arhiivi võlu jäi Kallast saatma terveks eluks. Et just huvist selle koduse arhiivi vastu sai alguse Kallase üks südamelähedasemaid tegevussuundi: eesti kirjaliku pärandi süsteemne kogumine ja säilitamine, mis kokkuvõttes viis rahvusliku trükisõna kogumiseni ning lõi juba XIX sajandi lõpul aluse nii EÜS-i raamatukogule kui ka hilisemale Eesti Rahva Muuseumi arhiiviraamatukogule. Veendumuse, mis teda sellel eesti omakultuurile nii olulisel rajal hoidis, on sõnastanud kõige paremini Kallas ise: „Meie rahva ja maa ajalugu, see sõna kõige laiemas ulatuses mõistetud, saagu endale kindel alus minevikus. Nii õpime

¹ A. K a l l a s, Pärjapunuja. Päevaraamat aastaist 1897–1906. Tallinn: Eesti Raamat, 1994.

iseennast tundma. Ja äratehtud tööst kasvab põhi, mille peale edasi ehitada” (lk 25).

Oskar Kallas ise hakkas eesti elule nn põhja looma kohe ülikooliõpingute alguses. 1887. aastal asus ta Tartu ülikoolis õppima klassikalist filoloogiat. Juba õpinguaja teisel semestril vaimustus ta Jakob Hurda üleskutsest koguda suulist rahvapärimust. Hinnates Hurda algatust ülivajalikuks, tahtis ta sellesse anda ka oma panuse. Koos arstiteaduse üliõpilase Mihkel Ostroviga käis Kallas 1888. aasta suvel rahvalaulu kogumismatkal Virumaal Vaivara, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonnas, kirjutades üles 836 lauluteksti, 1585 rida, ja veidi ka proosapalu. Hurt kiitis oma vanavara kogumise aruandes Kallast ja Ostrovit nii kogutu hulga kui ka sisu poolest. Hurda hinnangul oli kogumise tulemus „suurkooli õppijatele” vääriline, tuumakas ja tähtis nii keele kui ka eluoluliste kirjelduste poolest. Hurt kinnitas koguni, et noored on „selle korjandusega nagu raudkrihvliga oma nime mälestusetaaduse tahvlite päale üleskirjutanud ja unustamataks teinud” (Postimees 10. IX 1888, nr 103). Ajalehes Olevik olid Kallas ja Ostrov tänanud kõiki oma abilisi, nii teejuhatajaid kui ka laulu- ja jutuvestjaid, innustades kohalikke oma rikkalikku pärandit üles märkima ja Hurdale saatma (Olevik 5. VII 1888, nr 30).

Kallas tegi koos Ostroviga veel teisegi kogumisretke: 1889. aastal Läänemaal. Seegi oli väga tulemuslik ja pälvis Hurdalt suurt kiitust (Postimees 1. VIII 1889, nr 86.)

See emotsionaalne vanavara kogumispäevik, mis ilmus uuesti Eesti Rahva Muuseumi 100. aastapäeva ootel sündinud raamatusarja „Vanavara kogumisretkedelt” avaraamatuna, on avalugu Oskar Kallase kaugema ja tõsisema välitöö baasil valminud uurimusele Vitebski kubermangus elanud eesti rahvakillu – lutside – kohta. Huvi lutside vastu tekitanud temas 1892. aastal aja-

lehes Postimees ilmunud K. L(eopase) juhtkiri „Eestirahva unustatud suguharu” (Postimees 10. IX 1892, nr 202). Rääkinud oma soovist Hurdale, soovitas too Kallast Kaarle Krohnile, keda olid juba varem huvitanud lätlaste keskel elavad eestlased. Krohni kiire asjaajamise tulemusena määras Soome Kirjanduse Selts Kallasele minimaalse reisiraha² ja ta sai suunduda mais 1893 pikemale uurimisretkele lutside juurde.

Nendelt reisidelt kogutud maarahva jutud, 80 lutsi muinasjuttu koos akadeemilise kirjeldusega Lutsi eestlaste põlvnemisest, igapäevasest eluolust, kirikuelust ja naisevõtust, eesti keele kadumisest ning rahvakillu enda hääbumisest ongi selle raamatu põnevaim ja nüansirikkaim osa.

Kallase kaasaegsed haritlased oskasid hinnata tema Lutsi-suunalise väli- ja uurimistöe tõsidust ja tähtsust, kuid neid mõistjaid oli tollal siiski vähe. Ometi oli see oma ajas väga oluline, sest haakus eestimeelsete haritlaste üldiste püüetega mõista ja luua tingimusi eesti rahva kestmiseks ja edenemiseks. Lutsi välitööd olid väga olulised ka Kallasele kui folkloristile ja keeleteadlasele, andes küllaldaselt ainet ettekanneteks, artikliteks ja ka raamatuteks.

1894. aastal ilmus Helsingis Oskar Kallase esimene kaalukam teos „Lutsi maarahvas”, mis oli ilmselt ka Soome Kirjanduse Seltsi toetusel toimunud välitöö aruandeks ja kokkuvõtteks. Raamat on eesti keeles ja Kaarle Krohni soomekeelse eessõnaga.

Ajaleht Postimees avaldas Kallase Soomes ilmunud töö sügisel 1895 (15. IX – 5. X) veidi lühendatud ja kohendatud kujul, kuid siiski üpris täielikult. See ilmus 13-osalise järjejutuna, sageli ajalehe esiküljel, ja sellel oli jumeakas pealkiri – „Üks surev eesti rahva oks”.

² Ü. T e d r e, Oskar Kallas folkloristina. – Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998, lk 140–143.

Aastal 1900 anti Jurjevis (Tartus) Õpetatud Eesti Seltsi toimetiste 20. köitena välja „Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Kaheksakümmend Lutsi Maarahva Muinasjuttu”. Raamatus on muinasjuttude saksakeelsed sisukirjeldused, osalt ka tõlked ja muinasjuttude eestikeelsed täistekstid. Eestikeelsed muinasjutud trükkis Tartu Schnakenburgi trükikoda samal aastal ka eraldi raamatuna ja need olid esimesed rahvapärased muinasjutud pärast Juhan Kunderi kogumikku.³ Vahemärkusena ja täpsuse huvides olgu siinkohal öeldud, et „Eesti mõtteloo” väljaandes pole muinasjuttude puhul viidatud mitte Kallase originaalväljaandele „Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Kaheksakümmend Lutsi Maarahva Muinasjuttu”, vaid Tartu Ülikooli ja Eesti Kirjandusmuuseumi muinasjuttude töörühma e-väljaandele „Lutsi muinasjutud” (Tartu, 2008). Töörühma juhi Risto Järve arvates võinuks siis „Eesti mõtteloo” sarjas avaldatud muinasjuttude juures olla ka töörühma tüpoloogilised lühikommentaaris või siis vähemalt selle töö tulemusena määratud tüübinumbridki. Et kui asjaga on uurijad tegelenud, ja eriti, kui sama väljaannet alusena kasutatakse, oleks see tore ja korrektne olnud.

Sellest, kui suure ja sügava jälje Oskar Kallas oma uurimiskäiguga lutsidele endile ja lutside uurimisse jättis, saadi aimu alles aastakümneid hiljem, kui Paulopriit Voolaine (1899–1985) tegeles lutside ja Kallase välitöö pärandiga.⁴ Ei ole vist liialdus öelda, et Voolaine, kes ise käis lutside juures ajavahemikus 1921–1937 õige mitmel korral, elades seal ka pikemaajalisi perioode, väärtustas Kallase välitöid ja tutvust maarahvaga

³ Ü. T e d r e, Oskar Kallas folkloristina, lk 147.

⁴ I. J ä ä t s, Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas. – Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2014, lk 14–37.

isegi heroilises valguses, seda muidugi igati positiivsetel eesmärkidel. Kallasele Lutsi maarahva antud nimi „Maajumala poig” sai eestlastele laiemalt tuttavaks aastal 1933 tänu Voolaine sellenimelisele näidendile.

Lutsi muinasjutudele, mis on suu-remas osas imemuinasjutud ja loomamuinasjutud, kuid kõik oma lihtsuses siirad ja võluvad, järgnevad mõtteleo raamatus alapealkirja „Lõpetuseks” alla koondatud mitu artiklit. Neist kaks esimest on Oskar Kallase 60. sünnipäeva märgivad juubelilood 1928. aastast: Anton Jürgensteinilt (1861–1933), Kallase kaasteeliselt ja -toimetajalt ajalehe Postimees päevilt, ja Eduard Laamanilt (1888–1941), tollase ajalehe Vaba Maa kauaaegselt peatoimetajalt. Jürgensteini juubelikirjutisest õhkub inimlikku lähedust ja soojust, sest töötasid nad ju Kallasega koos õige pikka aega (Jürgenstein tuli Postimehe juurde 1905. aastal) ning juhtisid koos ajalehte ka keerulistel aastatel 1917 ja 1918. Laamani vaade on kaugem, kuid täis tunnustust ja austust. Rõhutades Kallase tegevuse mitmekulguse juures tema tähtsust Eesti–Soome suhete looja, hoidja ja arendajana, jääb Laamani artiklist eelkõige kõlama Kallase põlvkonna haritlastele nii tunnuslik joon: ta töötas isamaa ja rahva heaks, jättes alati ja igal ajal tagaplaanile selle, mida ise tahtis.

Kolm viimast artiklit on aga huvasti-jätt Oskar Kallasega, kes lahkus manalatele 78-aastasena Rootsi haiglas, kaugel kodumaast. Kolmest autorist vaid üks, Johan Köpp (1874–1970), kuulus nende hulka, kes juba oma nooruses oli koos Oskar Kallasega töötanud Postimehes, osalenud Tartu Eesti Käsitöölise Seltsi, Vanemuise, Tartu Eesti Põlumeeste Seltsi jt isamaaliste seltside tegevuses. Köpp tundis ja austas Kallase töövõimet, muhedat huumorit, töökust ja visadust. Aga eelkõige tema eruditsiooni ning suutlikkust märgata ise neid töid ja tegemisi, kus oli abi vaja.

Kallasest kümme aastat noorem Jaan Lattik (1878–1967) ei ole olnud Kallase lähimaid kaastöölisi, kuid oli raskete aegade saatusekaaslane.

Gustav Ränk (1902–1998), üks eesti suurtest etnoloogidest, teeb oma järelehüüdes kummarduse Kallasele kui andekale ja ausale töömehele, kes tegi kõike mis vaja parimas usus ja tahtmises rahva ja isamaa heaks. Ühes sellega tunnustab ta ka Tartu renessansi aastaid, mil loodi mitmed eeldused ja võimalused Eesti Vabariigi tekkimiseks ja arenemiseks.

„Maajumala poig” on eelkõige raamat Oskar Kallasest kui noorest ja andekast filoloogist ja folkloristist. Tema suurepärane ja austust vääriv töö koolmeistrina õige mitmes eripalgelises koolis (Narva Gümnaasium, Peterburi Ülikool, K. May Eragümnaasium, Pavlovski Instituut, A. S. Puškini nimeline Tütarlastergümnaasium, Tartu Aleksander I Gümnaasium, Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastergümnaasium) ning koduõpetajana on leidnud mainimist vaid raamatu algus- ja lõpuartiklites. Samuti on puudutamata tema kui Eesti Vabariigi saadiku (1918–1922 Soome, 1922–1934 Suurbritannia ja Holland) tegevus. Et ammendavat saatesõna, millele saaks toetuda Kallase tegevust vähem tundev lugeja, raamatus ei leidu, kardan, et üldpilt Oskar Kallasest võib jääda lünklikuks ja eklektiliseks. Millest on siiralt kahju.

Kuid – mitte ainult Hando Runneli, vaid meie kõigi mureks ja hooleks peaks olema, et suure hinge, väärrika olemise ning uskumatu tööjõuga Oskar Kallas ei kaoks unustuste hõlma. Lutsi maarahval oli ju omamoodi õigus: oma panusega eesti kultuuri ja Eesti riigi arengusse oli Oskar Kallas maajumala poig kõigile eestlastele.

KRISTA ARU